

Tuva Türkçesinde {+KI} Aitlik Eki: Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme*

The Relative Suffix {+KI} In Tuva: A Comparative Study With Old Turkic And Turkish

Emin Erdem Özbek

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir / Türkiye

e-posta erdem.ozbek@balikesir.edu.tr

orcid 0000-0001-9440-9664

doi 10.54316/dilarastirmalari.1225090

Atıf

Citation

Özbek, Emin Erdem (2023).
Tuva Türkçesinde {+KI} Aitlik
Eki: Eski Türkçe ve Türkiye
Türkçesi ile Karşılaştırmalı Bir
İnceleme. *Dil Araştırmaları*,
32: 91-112.

Başvuru

Submitted

27.12.2023

Revizyon

Revised

02.03.2023

Kabul

Accepted

10.03.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.05.2023

Öz

Bu çalışmada, Güney Sibirya Türk lehçelerinden Tuva Türkçesinde {+KI} ekinin kullanımı üzerine, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Türkçede genellikle aitlik eki olarak adlandırılan {+KI} eki, Türk dilinin yaygın ve işlek eklerinden biridir. Ekin temel fonksiyonu; bulunma, temsil, aitlik gibi anlamlarla sıfat veya zamir görevli unsurlar türetmektir. Ek, Eski Türkçeden beri kendine özgü kullanım özellikleriyle dikkat çeker. Yer ve zaman bildiren isim soylu sözcüklere doğrudan eklenebildiği gibi, bazı hâl eklerini almış sözcüklerden sonra da işlek olarak kullanılır; bu yönüyle yapım eki ile çekim eki arasında bir yerde konumlanır. Bu özellikleri nedeniyle söz konusu ekin diğer ekler arasındaki yeri de kaynaklarda tartışılmıştır. Ekin kullanımları, tarihi veya çağdaş lehçeler arasında benzer ve farklı yönleri sahiptir. Bu nedenle eldeki inceleme karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Ekin Tuva Türkçesindeki art zamanlı gelişimini göstermek amacıyla Eski Türkçeye; incelenen özelliklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını göstermek açısından da Türkiye Türkçesiyle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Ekin Tuva Türkçesindeki genel özelliklerine konuyla ilgili kaynaklarda yer verildiği ancak üzerinde durulmayan yönlerin de olduğu görülmüştür. Bu incelemede ekin kullanım özelliklerinin çeşitli açılardan bir bütün hâlinde gösterilmesi ve özellikle Tuva Türkçesine özgü yanların karşılaştırmalı olarak ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. İnceleme; ekin fonetik

* Bu makalede daha önce sözlü olarak sunulan ve yayımlanma aşamasında olan "Genel Türkçe {+DAKI} = Tuva Türkçesi {+DA} Yapısı Üzerine" (Özbek 2022b) başlıklı bildiriye verilerden yararlanılmış; makalenin "2.2. Bulunma Hâli Ekinin Sonra Kullanımı" bölümünde bu verilere yer verilmiştir.

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

özellikleri, kullanılış şekilleri ve işlevleri, eki alan sözcüklerin sözlükselleşme durumları ve ekin morfo-sentaktik özellikleri ana başlıkları altında yapılmıştır. İncelemeyle ilgili genel sonuçlar şu şekildedir: Aitlik eki almış sözcükler Tuva Türkçesinde sözlükselleşme bakımından daha ileri seviyededir. Türkiye Türkçesinde ek, geçici ilişkiler kurmak üzere işlek olarak kullanılırken Tuva Türkçesinde daha çok kalıplaşmış olarak varlık göstermektedir. Aitlik ekinin Türk dilinde yaygın bir özelliği, bulunma hâli ekinden sonra da işlek olarak kullanılmasıdır ancak Tuva Türkçesinde bu kullanım işlek değildir. İncelemede bunun sebepleri tahlil edilmiştir. Ek, Tuva Türkçesinde; sıra sayıları yapmak, başka birleşik ekler meydana getirmek gibi ilave gramerlik özellikler de kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuva Türkçesi, {+KI} eki, aitlik eki, Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi, morfoloji

ABSTRACT

In this study, a comparative analysis has been made on the use of the suffix {+KI} in Tuvan, one of the South Siberian Turkic languages, with Old Turkic and Turkish. The suffix {+KI}, which is named as mixed suffix, pronominal suffix, relative suffix, possessive pronoun etc. in the sources, is one of the productive and common suffixes of Turkic. The main function of the suffix is to create the words in the function of adjective or pronoun from nominals with the meanings of presence, representation, possession. The suffix draws attention with its unique usage features since Old Turkic. It can be both used after nominals in the meaning of time or location and after the nominals marked by case suffixes and from this aspect it stands between formatives and inflectional suffixes. Because of these usage features the place of this suffix among other suffixes is discussed in the sources. The uses of the suffix among historical or contemporary Turkic languages have similar and different aspects. For this reason, this analysis has been made comparatively. In order to show the diachronic development of the suffix in Tuvan, a comparison was made with Old Turkic and in order to show the equivalents of the examined features in Turkish, a comparison was made with Turkish. The general features of the suffix in Tuvan are included in the sources but it has been seen that there are some aspects that are not emphasized. In this study, it is aimed to show the usage features of the suffix as a whole from various aspects and to reveal the features specific to Tuvan comparatively. The study is made under the following headings: the phonetic features of the suffix, usage/affixation features and functions of the suffix, the lexicalization status of the words marked by this suffix and its morpho-syntactic features. The general results of the examination are as follows: The words marked with this suffix are at a more advanced stage in Tuvan in terms of lexicalization. While the suffix is used productively and provide temporary relations between nominals in Turkish, it is used generally in formulaic constructions in Tuvan. A common feature of this suffix in Turkic is to be used after locative suffix productively but this usage is not productive in Tuvan. In the study, the reasons for this are analyzed. In Tuvan, the suffix {+KI} shows additional grammatical

features such as forming ordinal numbers and creating other compound suffixes.

Keywords: Tuvan, the suffix {+KI}, relative suffix, possessive suffix, Old Turkic, Turkish, morphology

0. Giriş

{+KI} eki, Eski Türkçeden bugüne Türk dilinin işlek eklerinden biridir. Kuzey-Doğu Türk lehçelerinden Tuva Türkçesinde de ekin kullanımı dikkat çekici özellikler gösterir. Bu çalışmada Tuva Türkçesinde aitlik ekinin kullanımı çok yönlü şekilde, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile de karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Ek, Türkiye Türkçesiyle yazılmış gramer eserlerinde genellikle “aitlik eki” olarak adlandırılır (Korkmaz 2007: 14; 2009: 263; Eraslan 2012: 163; Hacıeminoğlu 2008: 32; Öner 1998: 115; Eker 2011: 358, vd.). Bunun yanında bazı eserlerde “ilgi eki” terimi de kullanılmıştır (Hatiboğlu 1981: 83; Gülsevin 1997: 117)¹. Gramer Terimleri Sözlüğü’nde (Korkmaz 2007: 14) terimin yabancı dillerdeki karşılıkları; Alm. *vermischtes Suffix, pronominales Suffix*, Fr. *suffixe mexte, suffixe pronominal*, İng. *mixed suffix, pronominal suffix* şeklinde gösterilmiştir. İlave olarak *relative suffix +ki, possessive pronoun, particle ki(n), relative clitic* terimlerinden bahsedilebilir (Deniz Yılmaz 2018: 48). Erdal (2004), söz öbeklerini dönüştürücü fonksiyonuna dayanarak eki “converter +kI” terimiyle adlandırmıştır. Göksel ve Kerslake (2005), kolaylık açısından eki yalnızca “-ki” olarak adlandırmakla yetinmişlerdir.

Ek, kendine özgü kullanım özellikleri nedeniyle kaynaklarda farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bütün isim soylu kök ve gövdelere doğrudan eklenememesi; bulunma ve ilgi hâli eklerinden sonra daha işlek kullanılması gibi sebeplerle hem yapım ekleri hem de çekim ekleri arasında değerlendirilebilmektedir (Banguoğlu 2007: 184; 479²; Ergin 2002: 126, 161; Korkmaz 2009: 45, 263; Erdal 2004: 186; Göksel ve Kerslake 2005: 68, 174, 249)³. Tuva Türkçesiyle ilgili Rusça ve Tuvaca gramerlerde de eke bir yapım eki olarak sıfat yapan ekler arasında (İshakov ve Pal'mbah 1961: 189; Sat ve Salzinmaa 1980: 121) ve ilgi hâli eki almış isim ve zamirlerle kullanımından dolayı ilgi hâli ve zamirler konusunda yer verilir (İshakov ve Pal'mbah 1961: 124; 220).

Tuva Türkçesinin gramerini ele alan eserlerde aitlik ekinin genel özelliklerine yer verilmiştir (İshakov ve Pal'mbah 1961: 124-126, 177, 184, 220-221; Sat ve Salzinmaa 1980: 120-121, 126, 128; Arıkoğlu 2007b: 1182; Tosun 2011: 246-251; Gündoğdu 2018: 79; 138-139; Tosun 2021: 57-60). İshakov ve Pal'mbah'ta (1961: 124-126) ekin, ilgi hâliyle kullanımı daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ancak ekin işlekliliği, eki alan

¹ Ek için kullanılan diğer terim ve adlandırmalar için bk. Ertane Baydar & Baydar (2004: 40-41); Demirci ve Dinçaslan (2015).

² T. Banguoğlu, ekin sağladığı “olan”, “bulunan” gibi anlamlar dolayısıyla eki sıfat-fiiller arasında da değerlendirmiştir.

³ Türkçede eklerin işlevsel tasnifi üzerine bazı çalışmalarda ek, yapım ve çekim eklerinden ayrı olarak “dönüştürücü” (Delice, 2000), “tür değiştirici” (Gülsevin, 2004) ekler arasında gösterilmiştir. Eklerin sınıflandırılması ve çekim eki-yapım eki sınırı konusundaki değerlendirmeler için ayrıca bk. Turan (2018), Erdem (2011).

sözcüklerin sözlükselleşme durumları, ekin morfo-sentaktik özellikleri gibi konuları bir arada değerlendiren müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Bu incelemede Tuva Türkçesinde aitlik ekinin kullanımı, çeşitli yönlerden kapsamlı şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. Ekin Tuva Türkçesindeki art zamanlı gelişimini göstermek ve incelenen özelliklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını da vermek amacıyla Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı bir yol izlenmiştir.

1. Ekin Fonetik Özellikleri

Ek, Tuva Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına girer; buna bağlı olarak {+k1/+ki/+ku/+kü/+g1/+gi/+gu/+gü} varyantları bulunur: *kışkı* ‘kışınki, kışlık’, *iştiki* ‘iç’, *çaygı* ‘yazınki, yazlık’, *ertengi* ‘sabahki’, *çookku* ‘yakın, yakındaki’, *küskü* ‘güzlük, güzünkü’, *burungu* ‘önceki, eski, geçen’, *bögüngü* ‘bugünkü’ vb. Ünlüyle biten sözcüklerden sonra geldiğinde ekin ünsüzü büzülmeye uğrar ve ikincil uzunluklar doğar: *üstükü* > *üstüü*, *aldığı* > *aldu* vb.

Eski Türkçede ek genel olarak {+k1/ki} şeklindedir, {+g1} varyantı da görülür (Gabain 2007: 44; Tekin 2016: 81; Alyılmaz 1994: 16; Erdal 2004: 186): *kışkı*, *içreki*, *tabgaçgı* vb. Daha sonraki tarihî devrelerde de ekin fonetik görünümü Eski Türkçeye benzerdir (Tosun 2021: 55).

Türkiye Türkçesinde ise ek uyumlara girmez, {+ki} biçiminde tek şekillidir⁴; yalnızca /ü/ ile biten bazı sözcüklere eklendiğinde uyuma girebilmektedir: *bugünkü*, *düinkü* vb.

2. Ekin Kullanış Özellikleri ve İşlevleri

{+KI} eki, isim soylu sözcüklere eklenerek aitlik, ilgili olma, bulunma/var olma gibi anlamlar katar ve bu sözcükleri cümlede sıfat veya zamir görevli unsurlar hâline getirir. Ek, yalın hâldeki veya çeşitli hâl eklerini almış isimlerden sonra kullanılabilir. Ekin, bir hâl ekine ihtiyaç duymadan doğrudan kullanımı, genellikle yer ve zaman bildiren sözcükler üzerinde olmaktadır. Hâl ekleriyle kullanımı ise büyük çoğunlukla bulunma hâli ve ilgi hâli eklerinden sonradır. Ekin hâl eklerinden sonra da kullanılması, onun edat kökenli olma ihtimalini düşündürür (Ergin 2002: 162; Korkmaz 2009: 264)⁵. Ekin kullanım özellikleri aşağıda alt başlıklar hâlinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1. Yer-Zaman Bildiren veya Yalın Hâldeki Diğer Sözcüklerden Sonra Kullanımı

Ek, Eski Türkçeden beri yer ve zaman bildiren ya da nadir olarak diğer başka yalın hâldeki isimlerden sonra doğrudan kullanılabilir. Bunlar, çoğunlukla zarf ve/ya edat olarak da kullanılan sözcüklerdir. Ekin bu tür sözcüklere eklenmesiyle yer veya zaman ifadesi taşıyan niteleyici sıfatlar meydana gelir. Bunlar esas olarak yine bulunma

⁴ Ekin Eski Anadolu Türkçesi’nde ünlü ve ünsüz uyumlarına giren kullanımları olsa da daha bu dönemden başlayarak Farsça kökenli *ki* edatının etkisinde kaldığı ve zamanla uyum özelliğini kaybederek tek şekilli bir ek durumuna geldiği kabul edilmektedir (Ergin 2002: 162-163; Korkmaz 2009: 264).

⁵ Ekin kökeniyle ilgili diğer görüşler için bk. Nalbant (2008); Tosun (2021: 55).

ve aitlik muhtevasına sahiptir; zamanda veya mekânda bulunma ifade ederler (Deny 1941: 192; Ergin 2002: 162). Söz konusu sözcükler, çekim eklerini aldıklarında ise Türk dilinde sıfatların genel özelliği olduğu üzere adlaşırlar (bk. 4).

Tuva Türkçesinde {+KI} ekinin yer ve zaman bildiren isim soylu sözcüklerden sonra doğrudan kullanımı işlektir. Yer bildiren isimlerle kullanımına ait örnekler şu şekildedir: *ırakkı* ‘uzak, uzaktaki’ (< *ırak* ‘uzak’), *iştiki* ‘iç, içteki, içe ait’ (< *işti* ‘iç’), *çookku* ‘yakındaki, yakın’ (< *çook* ‘yakın’), *kuduku* ‘alçak, düşük, aşağı, aşağıdaki’ (< *kudu* ‘alçak, düşük, aşağı’), *aldıki/aldı* ‘alt, alttaki, aşağıdaki’ (< *aldı* ‘alt, aşağı’), *üstüki/üstüü* ‘üst, üstteki, yukarıdaki’ (< *üstü* ‘üst’), *murnuku/murnuu* ‘ön, öndeki’ (< *murnu* ‘ön, ön taraf’), *daştıki/daştı* ‘dış taraftaki, dış tarafındaki, dış’ (< *daştı* ‘dış, dış tarafı, dışı’), *betiki/betii* ‘bu taraftaki, yakındaki’ (< *beti* ‘taraf, yön; bu taraf’). Aitlik ekli bazı yer bildiren sözler (*talaki*, *çariki*) yalnızca söz öbeği şeklinde kullanılır (bk. 4).

Türkiye Türkçesinde ekin yer bildiren isimlerden sonra kullanımı şu şekildedir: *karşiki*, *öteki*, *beriki*, *aşağıki*, *yukarıki*. Bu sözcüklerin hepsinin de zarf ve edat olarak kullanılabilen sözcükler olduğu görülmektedir. Tuva Türkçesinde ise ek; *çook*, *ırak* gibi edat olmayan sözcükler üzerinde de kullanılmaktadır.

Eski Türkçede ekin yer bildiren isimlerden sonra kullanımı şu şekildedir: *içreki* ‘içerdeki; saraya mensup’ (< *içre* ‘içinde’), *öñreki* ‘öndeki, doğudaki’ (< *öñre* ‘önde, doğuda’), *biryeke* ‘güneydeki’ (< *birye* ‘güneyde’), *yıryakı* ‘kuzeydeki’ (< *yırya* ‘kuzeyde’), *kuryakı* ‘batıdaki’ (< *kurya* ‘batıda’), *berüki* ‘berideki’ (< **berü* ‘beri, bu taraf, bu yan’) (Tekin 2016: 81). Bu örnekler yön gösterme hâlinde kalıplaşmış zarf ve edat görevli sözcüklerden oluşmaktadır. Yer-yön zarfı veya edatı olmayan, araya bir hâl eki girmeksizin sıradan isimler üzerinde de ekin kullanımı tanıklanmıştır: *çölgi* (< *çöl* ‘bozkır’), *bodunki* (< *bodun* ‘halk’), *kaganı* (< *kagan* ‘kağan, hakan’), *tabgaçgi* (< *tabgaç* ‘Çin’), *yolkı* (< *yol*). Bunlardan *tabgaç* ve *çöl* sözcükleri aslında bir yer ifade eder ve Türkiye Türkçesinde +DAki yapısına veya belirtisiz isim tamlaması kuruluşuna karşılık gelir: *tabgaçgi begler* ‘Çin’deki beyler’ (Ercilasun 2016: 508-509); *çölgi az eri* ‘Bozkır’daki Az’lardan bir adam’ (Tekin 2020: 22); ‘Bozkır Az[ları]ndan bir kişi’ (Alyılmaz 2021: 340); ‘bozkır Azlarından bir adam’ (Aydın 2018: 110). Yer ifadesi olmayan *bodun* ve *kagan* sözcükleri üzerindeki kullanımı ise ilgi hâli ekiyle sağlanan aitlik ifadesine benzer: *yağı bodunki* ‘düşman halkınki’, *kaganı* ‘hakana ait olan’ (Tekin 2016: 81). Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinden tespit edilen örnekler, yalnızca zarf veya edat olarak kullanılan sözcüklerden oluşmaktadır. ET’de görülen *kaganı*, *bodunki* örneklerindeki aitlik bildirme özelliği ise iki lehçede de ilgi hâli eki ve aitlik ekinin birlikte kullanımıyla sağlanmaktadır (bk. 2.3). *Yolkı* ‘yola girmiş olan, yolcu’ (Eraslan 2012: 164; 626) biçimi ise daha özel bir anlamda, sözlükselleşme yoluna girmiş görünmektedir.

Zaman bildiren sözcüklerden sonra ekin kullanımı şu şekildedir:

Tuva Türkçesinde: *kışkı* ‘kışınki, kışlık’ (< *kış*), *çaygi* ‘yazınki, yazlık’ (< *çay* ‘yaz’), *ertengi* ‘sabahki’ (< *erten* ‘sabah’), *küskü* ‘güzlük, güzünkü’ (< *küs* ‘güz’), *burungu* ‘önceki, eski, geçen’ (< *burun* ‘eski, önceki (zaman)’), *bögüngü* ‘bugünkü’ (< *bögün* ‘bugün’), *daartagi* ‘yarınki’ (< *daarta* ‘yarın’), *düneki* ‘geceki, gecelik, gece’ (< *düne* ‘gece’), *düüngü* ‘dünkü’ (< *düün* ‘dün’), *demgi* ‘deminki; adı geçen; o’ (< *dem* ‘az önce’), *biyeegi/biyeeki* ‘önceki, deminki, adı geçen’ (< *biyee* ‘eskiden, uzun zaman

önce'). Aitlik ekli zaman sözcüklerinin soru biçimi de yine aitlik ekli olarak *kajangi* 'ne zamanki' (< *kajan* 'ne zaman') şeklindedir.

Eski Türkçede: *aykı* 'aylık, her ay', *söki* 'eskiden' (< *sö* 'vakit, zaman) (Gabain 2007: 47); *kışkı* 'kışınki' (Erdal 2004: 188); *bo künki* 'bugünkü', *kinki* 'sonraki', ... *ödki* '... zamanki, zamandaki' (Eraslan 2012: 164).

Türkiye Türkçesinde: *deminki*, *dünkü*, *yarınki*, *akşamki*, *sabahki*, *geceki*, *evvelki*, *şimdiki*, *bugünkü*, *önceki*, *sonraki*. Türkiye Türkçesi ağızlarında: *bıldırki* 'evvelki, geçen' (DS I, 665). Tuva Türkçesinde ve Eski Türkçede ekin doğrudan eklendiği *kışkı*, *çaygı*, *küskü*, *demgi* gibi biçimler yerine Türkiye Türkçesinde bu isimlerin arkaik vasıta ekiyle kalıplaşmış biçimleri kullanılır: *kışınki*, *yazınki*, *güzünkü*, *deminki*.

2.2. Bulunma Hâli Ekinen Sonra Kullanımı

Ekin bulunma hâli eki almış sözcüklerden sonra kullanımı Türk dilinde işlektir. Ekin bu şekilde kullanımı; bulunma ifade eden, bir nesnede bulunan nesneyi gösteren ve hem sıfat hem de isim olarak kullanılan vasıf isimleri yapar (Ergin 2022: 162). Bu kullanıma Eski Türkçeden itibaren rastlanmaktadır: *yirdeki* 'yerdeki, dünyadaki', *balıkdaki* 'şehirdeki', *talıydaki* 'denizdeki', *yuldaki* 'deredeki', *tağdaki* 'dağdaki', *kök kalıg yüzinteki* 'gökyüzündeki', *antaıki* 'oradaki', *ıraqdaki* 'uzaktaki' (Gabain 2007: 47; Erdal 2004: 186-187; Eraslan 2012: 164-165).

Söz konusu iki ekin birlikte kullanımı Türkiye Türkçesinde çok işlektir; bu özelliği sebebiyle {+DAKI} şeklinde isimden isim yapım ekleri arasında da gösterilmektedir (Korkmaz 2009: 45)⁶. Türkiye Türkçesinde aitlik eki, bulunma hâli ekiyle birlikte tüm isimler üzerinde kullanılabilir: *sokaktaki*, *bahçedeki*, *önümüzdeki* vb.

Diğer çağdaş Türk lehçelerinde de bu kullanım yaygındır: Azerbaycan *yoldaki* 'yoldaki', Altay *taygadagi* 'taygadaki', Gagauz *batıdaki* 'batıdaki', Kazak *avıldagi* 'köydeki', Karay, Karaçay-Balkar *andagi* 'oradaki', Kumuk *kıştagı* 'kışınki', Türkmen *elindäki* 'elindeki', Özbek *uydagi* 'evdeki', Uygur *bagdiki* 'bahçedeki', Şor *çerdegi* 'yerdeki', Yakut *küöldegi* 'göldeki' (Şçerbak 1977: 97-98).

{+DA+KI} yapısı, Tuva Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip değildir. Ancak Tuva Türkçesinde {+DA} ve {+KI} eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuş sözcükler de bulunmakta, yani Tuva Türkçesinde bu yapının daha önceki dönemlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır⁷: *murnundagi* 'önceki', *şaandagi/şaandaki* 'eski, kadim', *biyeedeği* 'önceki, daha önceki, geçen', *ınçaardagi* 'o zamanki' vb. Bu tür kalıplaşmış örneklerin dışında, Tuva Türkçesinde bu yapıyla ilgili özel bir durum kendini gösterir; aitlik eki taşımayan bulunma hâli ekli bazı sözler veya söz öbekleri, aitlik ekli yapılara denk olarak kullanılır:

⁶ Bu yapıyı ve aynı zamanda genel olarak +ki ekini yapım eki olarak ele alan görüşler üzerine bir değerlendirme ve ekin aslında yalnızca bir çekim eki olduğu yönündeki görüş için bk. Deniz Yılmaz (2018).

⁷ Tuva konuşma dilinde ve ağızlarda söz konusu yapının kullanımı tanıklanır ancak yazı dilinde, gösterilen kalıplaşmış biçimler (bk. 3.1) dışında canlı değildir.

- (1) *Aşak üne halır deeş, seride ejikti barıp itken.* (KK, 7)

‘İhtiyar, çıkmak için gidip sundurmadaki kapıyı itti/açtı.’

- (2) *Inçap turuvusta, boolar çükteen dört a’ttıg kiji ög çanınga şapkulajıp kelgen soonda, ögde cestevis utkuy üngeş, doraan a’ttangaş, şapkulajıp uşay boldu.* (AT, 273)

“O sırada, tüfekler yüklenmiş dört atlı kişi evin yanına geldikten sonra, evdeki eniştemiz de çıkıp, hemen atlanıp, onlarla birlikte uzaklaştı.”

Yukarıdaki cümlelerde altı çizili söz öbeklerinin, sırasıyla ve harfiyen şu şekilde olması beklenir: (1) ‘sundurmada kapı’, (2) ‘evde eniştemiz’. Ancak aktarmalarda gösterildiği üzere bu yapılar aitlik eki varmış gibi davranmaktadır. Bu özelliğe, “bulunma hâlindeki isim, bazen +dağı kuruluşundaki anlamı karşılar” diyerek daha önce Gündoğdu (2018: 93) da eserinde dikkat çekmiştir. Aitlik eki olmadan bulunma hâli eki almış sözler veya söz öbekleri ancak yer/zaman tamlayıcısı veya yüklem görevinde olabilir. Verilen örneklerde ise bu kullanımlar sıfat görevindedir. Tuva Türkçesinde {+DA} ekinin bu kullanımı, {+DAKI} yapısından büzülme yoluyla ortaya çıkmış olmalıdır (Özbek 2022b). Tuva Türkçesinde bu şekildeki (Vk/gV) büzülmeler karakteristiktir ancak genellikle ikincil uzunlukların ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Nitekim {+DAKI} yapısından büzülmeyle ortaya çıkmış ve ikincil uzunluk taşıyan {+DAA} ekli bazı biçimler Tuva Türkçesinde kalıplaşmış olarak da varlığını sürdürmektedir: *soondağı* > *soonda(zı)*, *daraazındağı* > *daraazında(zı)*. Hatta bunlardan bazılarının +DA’lı biçimleri sıfat olarak kullanılır (*daraazında hüin* ‘sonraki gün, diğer gün, ertesi gün’ krş. *soonda hüin*) ki bu kullanımlar ikincil uzunluğun kısalmasıyla meydana gelmiş olmalıdır. Tuva Türkçesine yakın lehçelerden Tofa Türkçesinde {DAKI} yapısı kuralı olarak {+DAA} şeklindedir (*ögdee* ‘evdeki’ < *ög+degi*). Her iki lehçe de büzülme olayı ve ikincil uzunluklar bakımından ortak özelliklere sahip olmakla birlikte, bazı durumlarda Tofa Türkçesinde korunan ikincil uzunluklar Tuva Türkçesinde yitilebilmektedir (Tof. *çoop* ~ Tuv. *çop* ‘niçin, neden’ vb.). Buna göre Tuva Türkçesindeki aitlik fonksiyonlu {+DA} biçiminin ortaya çıkışı; +DAKI biçiminden büzülme yoluyla +DAA ve ardından ikincil uzunluğun yitilmesiyle +DA şeklinde açıklanabilir (Özbek 2022b). Büzülme neticesinde ortaya çıkmış bu biçimlerden hareketle ve örneksene yoluyla, bu kullanımın Tuva Türkçesinde {+DAKI} yapısının yerini aldığı söylenebilir.

2.3. İlgi Hâli Ekinden Sonra Kullanımı

Aitlik eki, ilgi hâli eki almış isim veya zamirlerden sonra gelebilir. Bu kullanım, aitlik ifade eden zamir işlevli sözcükler ortaya çıkar. Bu sözcükler; bir bulunma da ifade etmekle birlikte esas olarak aitlik gösteren, bir nesneye ait olan nesneyi karşılayan ve sadece isim olarak kullanılan, sıfat olarak kullanılmayan isimlerdir (Ergin 2022: 162). İncelemelerde bu kullanımın iyelik kategorisiyle yakınlığı vurgulanır (Ergin 2022: 226; Korkmaz 2009: 263; İshakov ve Pal’mbah 1961: 124-126; Anderson ve Harrison 1999: 23).

Eski Türkçede bu kullanım tanıklanmamış olsa da tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde takip edilebilmektedir. Çağatay Türkçesinde hem isimlerden hem de zamirlerden sonra ilgi hâli ekiyle aitlik ekinin kullanımı işlektir: *anıñki* ‘onunki’, *bularnıñki* ‘bunlarınki’, *nâzük kişilerinñki* ‘nazik kişilerinki’, *méniñki* ‘benimki’, *özünñki* ‘kendininki’, *séniki sözlerin* ‘senin sözlerin’, *yüzünñki nuri* ‘yüzünüzün nuru’ (Uçar 2011: 189).

Türkiye Türkçesinde iki ekin birlikte kullanımı hem zamirlerle hem isimlerle işlektir. Zamirlerle: *benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki, bununki, kiminki* vb. İsimlerle: *çocuğunki, hastanunki, okulunki* vb.

Tuva Türkçesinde de ilgi hâli eki ile aitlik eki birlikte kullanılır ancak iki ek kaynaşmış ve böylece birleşik yapılı {+nII/+nUU/+DII/+DUU (+NII/NUU)} (<+nıki/+niki < +nıŋki/+niŋki) eki ortaya çıkmıştır (İshakov ve Pal'mbah 1961: 126) (*bk. 2.6.2.1*). Ek; isimlerle ve zamirlerle işlek olarak kullanılır. İsimlerle kullanımı: *açamnu* 'babamın, babamınki', *başkınu* 'öğretmenin, öğretmeninki' vb. Zamirlerle kullanımı: *meenii* 'benim, benimki', *seenii* 'senin, seninki', *oouuu* 'onun, onunki', *bistii* 'bizim, bizimki', *silerinii* 'sizin, sizinki', *olarnu* 'onlarınki, onların', *kimnu* 'kimin, kiminki' vb.

2.4. Diğer Hâl Eklerinden Sonra Kullanımı

Eski Türkçede aitlik ekinin ayrılma hâli ve yön gösterme hâli eklerinden sonra geldiği örnekler bulunmaktadır: *oŋdunki tizi* 'sağ dizi' (Gabain 2007: 47); *oŋ kıltunki oğul* 'sağ koldaki (saray iç) oğlanı' (Eraslan 2012: 165), *kişilärdinki toz* '(gelmekte olan) kişilerden gelen toz' (Erdal, 2004: 187); *öŋreki* 'önceki' (Eraslan, 2012: 165), *kuriyaki* 'batıdaki', *yiryaki* 'kuzeydeki' vb. (Erdal 2004: 187). Ayrılma hâli ekiyle kullanım Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde bulunmaz. Yön gösterme hâli eki üzerindeki biçimler de Eski Türkçeden süregelen kalıplaşmış biçimlerdir: Türkiye Türkçesi *beriki* (< ET *berüki*) vb.

2.5. Aitlik Ekinde Ek Yığılması

Aitlik eki bazı sözcüklerde üst üste gelmiştir. Bu yapılar, aitlik ekli ilk biçimin kalıplaşması ve ardından tekrar aitlik ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Bu da söz konusu aitlik ekli biçimlerin sözlükselleşme derecelerine işaret eder.

Tuva Türkçesinde bu özellikteki sözcükler, aitlik ekinin bulunma hâli ekinde sonra geldiği yapılara aittir. Bulunma hâli eki ve aitlik ekinin birlikte kullanımıyla ilgili özel duruma önceki bölümlerde değinilmişti. Kalıplaşmış kullanımların bu yapıya ait oluşu, söz konusu durumla ilgili olmalıdır. Bu sözcükler şu şekildedir:

murnundaagi (~ *murnundagi*) 'önceki, eski, geçen' (TSTY II, 383) (< *murnundaa+gı* < *murnunda+gı+gı*); *murnundaagızı* ~ *murnundaazı* 'eski zaman, geçmiş, eski, eskidenki' (TSTY II, 383) (< *murnundaagi+zı*)

mundaagi 'önceki, eski' (TSTY II, 388) (< *mındaa+gı* < *mında+gı+gı*)

murnundaazı ~ *murnundaagızı* biçimlerinde olduğu gibi bu sözcükler üzerinde iyelik eki kalıplaşması da gerçekleşebilir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında aitlik ekinde yığılma örnekleri görülür:

berigiki 'beriki' (DS I, 635), *eteğiki* 'öteki' (DS III, 1796), *ordağiki* 'ordaki' (DS V, 3289), *öndeğiki* 'öndeki' (DS V, 3338), *yandağiki* 'yandaki' (DS VI, 4165)

Aitlik eki üzerinde iyelik eki kalıplaşması, ölçünlü Türkçede de görülür: *ötekisi* 'ötede bulunan, diğeri, başkası' (e-GTS 26.10.2022).

2.6. Tuva Türkçesinde Aitlik Ekinin Diğer Gramerlik Özellikleri

2.6.1. Sıra Sayıları Yapma

{+KI} eki, Tuva Türkçesinde sıra sayısı kategorisini gerçekleştirmek üzere özel bir görev üstlenmiştir. Tuva Türkçesinde sıra sayıları yapmanın bir yolu da sayı adlarından sonra *dugaar* sözcüğünün getirilmesidir: *bir dugaar* ‘birinci’, *iyi dugaar* ‘ikinci’ vb. {+KI} eki de sistemli olarak tüm sayılarla kullanılabilir: *birgi* ‘birinci’, *iyigi* ‘ikinci’, *üşkü* ‘üçüncü’, *dörtkü* ‘dördüncü’, *beşki* ‘beşinci’, *aldığı* ‘altıncı’, *çedigi* ‘yedinci’, *seski* ‘sekizinci’, *tosku* ‘dokuzuncu’, *ongu* ‘onuncu’. *Başkı* (< *baş*) ve *baştaygi* (< *baştay* ‘en başta, ilk önce, ilk olarak, önce’ < *başta-* ‘başta olmak, yönetmek, idare etmek’) sözcükleri de ‘ilk, birinci’ anlamlarıyla bu kategoride sayılabilir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde yaşayan *ilk* sözcüğünün kökeniyle ilgili olarak Erdal (2004: 223)’ın **il+ki* (krş. *il+gerü* < **il* ‘ön’) şeklindeki tespitini belirtmek gerekir. ‘Ön’ anlamındaki bir başka kelime ET *burun* da aitlik ekli olarak ‘birinci, ilk’ anlamıyla tarihî lehçerde görülür: Kıp. *burunğı/burunkı* ‘birinci, ilk’ (KTS, 38), krş. Çağ. *burunğı/burunkı* ‘önceki, evvelki’ (Ünlü 2013: 176) (> Tuv. *burunğı/murnuku* ‘önceki, eski, geçmiş’). Türkiye Türkçesi ağızlarında da benzer kullanım tespit edilir: *ön+ki* ‘ilk, önceki, birinci’ (bk. 4.3). “Birinci”yi, “ilk” olanı ifade etmek üzere “ön” anlamındaki sözler üzerinde aitlik ekinin kullanıldığı, Tuva Türkçesinde bu kullanımın sistemleştiği anlaşılmaktadır.

2.6.2. Aitlik Ekiyle Oluşmuş Birleşik Yapılı Ekler

2.6.2.1. {+NII/+NUU}

Aitlik ekiyle ilgi hâli ekinin kalıplaşmasından meydana gelen bu ekin oluşumu hakkında önceki bölümlerde bilgi verilmişti (< +nıki/+niki < +nıŋki/+niŋki). Bu bölümde ekin kullanılışı ve işlevleri üzerinde durulmuştur.

Tuva Türkçesinde bu eki alan sözcükler cümlede çoğunlukla yüklem görevindedir (İshakov ve Palmbah, 1961: 124; 220):

(3) *Bo bajıŋ bistii, döö bajıŋ silernii.*

‘Bu ev bizim, o ev sizin(ki).’

(4) *Bu bört açamnu.*

‘Bu şapka babamın.’

Bu ekin Tuva Türkçesindeki kullanımları karşılaştırıldığında her zaman Türkiye Türkçesine {+nInki} şeklinde aktarılamayacağı görülür. Söz konusu eklerin kaynaşmasıyla bu yapı çoğu zaman bir ilgi hâli eki gibi işlev görür; {+KI}’nın anlamı/görevi silikleşir. Şu örnekler Türkiye Türkçesine *-ki* ile aktarılamaz:

(5) *İyi möörey meenji boldu, kördünjer be?* (TSTY II, 392)

‘İki yarış benim oldu (iki yarışı ben kazandım), gördünüz mü?’

(6) *Dayzın bastırar, tiilelge bistii bolur!* (İŞ, 34)

‘Düşman yenilecek, zafer bizim olacak!’

Bu kullanım özelliğinin Çağatay Türkçesinden beri görüldüğünü belirtmek gerekir: *séniki sözleriñ* “senin sözlerin”, *yüzünüzünürki nurı* “yüzünüzünuru” (Uçar 2011: 189). Tuva Türkçesiyle karşılaştırıldığında bunlarda iki ekin birleşiminin tam olarak bir ilgi hâli eki görevinde olduğu, isim tamlamaları kurduğu görülür. Özbek Türkçesinde iki ekin kaynaşmış –niki biçimi, Tuva Türkçesindeki benzer şekilde kullanılır: *Süyägi meniki, eti sizniki, taqsir deb tãpsirdi*. ‘Kemiği benim, eti sizin efendim diye teslim etti.’ (Öztürk 2007: 311).⁸

Aşağıdaki kullanımlar ise Türkiye Türkçesine -ki ile aktarılabilir:

- (7) *Meen karandajım kara; seenji bolza kök-tür.* (İshakov ve Palmbah, 1961: 220)
‘Benim kalemin siyah; seninkiyse mavi.’
- (8) *Inçaarga bistii şın ışkajıl? – dep, Meñnig-Kara ayırgan.* (ÇÇ, 155)
‘O zaman bizimki doğru değil mi? – diye, Meñnig-Kara sordu.’
- (9) *Açamnuñ inekteri silerniinde kattıja bergen-dir aa, kırgan-açay?* (TSTY II, 682)
‘Babamın inekleri sizinkilere karışmış öyle mi, büyükbaba?’

2.6.2.2. {+GIIAştır/+GUIAştır}

Tuva Türkçesinde {+GIIAştır/+GUIAştır} şeklindeki birleşik ekin yapısında da {+KI} aitlik eki bulunmaktadır. İşlek kullanımı olmayan bu ek, isimlere gelir; benzetme ve karşılaştırma anlamlı zarflar türetir (Sat ve Salzınmaa 1980: 214; İshakov ve Palmbah 1961: 428): *hatkılaştır* “rüzgar gibi” (< *hat* “rüzgar”), *kijigileştir* “insan gibi” (< *kiji* “kişi, insan”) vb. Aitlik eki {+GI/+GU}, isimden fiil yapım eki {+LAş-} ve zarf yapan {-Dir/-Dür} eklerinin birleşiminden oluşan ek; aitlik eki taşıyan sözcüklerin üzerine {+LAştır} ekinin getirilmesi ve ardından bu ekin aitlik ekiyle birlikte bölünerek kalıplaşmasından ortaya çıkmıştır (Özbek 2022a: 264). Eki alan sözcüklerin {+KI} ekli biçimleri kullanım sahasına çıkmaz; ancak bazıları aitlik ekli bir taban olarak mevcuttur: *demgi* “deminki, az önceki” < *demgileştir* ‘deminki gibi, önceki gibi’ ve sıra sayıları, ör. *üşkü* ‘üçüncü’ > *üşküleştir* “üçüncü kez, üçüncü sefer”. Söz konusu ek, bu tür sözcüklerden bölünme yoluyla meydana gelmiş olmalıdır. Eklendiği isimlere atfla benzerlik bildiren bu ek, geçici olarak zarf görevli sözcükler türetir. Kullanım özellikleri bakımından Eski Türkçe {+IAyU} (> {+çUIAyU/çIIAyU} > {+çIIAyIn > +cIIAyIn}) ekine benzerlik gösterir (Özbek 2022a).

3. Eki Alan Sözcüklerin Sözlükselleşme Açısından Özellikleri

{+KI} ekinin hâl eklerinden sonra kullanımı bir çekim eki niteliği gösterir, geçici sıfat veya zamir görevli unsurlar oluşturur ancak bunlardan kalıplaşanlar da bulunmaktadır. Ekin sözcük kök ve gövdelerine doğrudan eklendiği -zaman ve yer bildiren sözcükler üzerinde- kullanımlarda ise yapım eki niteliği daha öne çıkar. Ancak bu sözcüklerde de

⁸ Diğer çağdaş Türk lehçelerinde iki ekin kalıplaşmış biçimleri şu şekildedir: Tatar +nıkı/+néké, Kazak +nıkı, Kırgız +NIKI/NUKU (Öner 1998: 116; Çengel 2020: 112), Altay +NIYI (Dilek 2022: 114), Hakas +Ni(i) (İshakov ve Palmbah 1961: 125-126; Arıkoğlu 2007a: 1105).

her zaman doğrudan bir anlam değişikliği olmadığını; ekin, eklendiği sözcüklere atıfla bir aitlik bildirme ve bu manada sıfat görevini yüklem işlevini gördüğünü belirtmek gerekir. Bunlardan bazılarının ise kalıcı unsur hâline gelme özelliği diğerlerine göre daha baskındır. Ayrıca sözcüklerin çeşitli anlam olaylarıyla yeni anlamlar kazanmaları da söz konusudur. Bu bölümde aitlik ekini taşıyan sözcükler, sözlükselleşme özellikleri bakımından değerlendirilecektir.

3.1. Bulunma Hâli Ekinden Sonraki Kullanımlarda

Tuva Türkçesinde bulunma hâli ve aitlik eklerinin birlikte kullanımının işlek olmadığı belirtilmişti. Ancak bu iki ekin kalıplaşmasıyla oluşmuş sözcükler bulunmaktadır. Çoğunlukla sıfat ve zarf görevlerinde kullanılan bu sözcükler şu şekildedir:

adaandagı (~ *adaanda*) ‘aşağıdaki, alttaki’ (< *adak* ‘aşağı, alt’) (TSTY I, 60)

biyeedeği ‘önceki, daha önceki, geçen’ (< *biyee* ‘o, adı geçen, deminki; eskiden, uzun zaman önceki, eski, geçen’) (TSTY I, 248)

daraazındagı/daraazındaazı ‘takip eden, sonraki, diğer’ (< *daraazı(nda)* ‘sonraki, diğer; sonunda, sonra’ TTS, 29) (TSTY I, 394)

ınçaardagı ‘o zamanki’ (TRS, 597) (< *ınçaar* ‘öyle’)

mındaagı ‘eskiden’ (TSTY II, 388) (< *mında* ‘buraya, burada’)

mındaagılar ‘saygıdeğer, muhterem, sayın’ (TSTY II, 388) (< *mındaagı*)

murnundaagı/murnundagı ‘önceki, eski, geçen’ (TSTY II, 383) (< *murnu* ‘ön’)

murnundaagızı/murnundaazı ‘eski zaman, geçmiş, eski, eskidenki’ (TSTY II, 383) (< *murnundaagı/murnundagı*)

soondagı ‘sonraki’ (TSTY II, 715) (< *soo* ‘ardı, arkası’)

soondaa hün ‘yarından sonraki günün ertesi, öbür günden sonraki gün’ (TSTY II, 715)

soondaazı ‘sondaki, arkadaki’ (TSTY II, 715)

şagdagı/şaandagı/şaandakı ‘eski, kadim’ (TRS, 564) (< *şag* ‘zaman, çağ’)

Bu sözcüklerin çoğu (*biyeede*, *murnunda*, *soonda*, *şagda*) bulunma hâli ekli biçimleriyle de Tuva Türkçesinde birer zarf olarak kullanılırlar. Dolayısıyla bu kullanımları aitlik ekinin yer ve zaman bildiren sözcükler üzerine doğrudan eklenme özelliğiyle paralel olarak değerlendirmek de mümkündür.

Türkiye Türkçesinde iki ekin birlikte kullanımı işlektir ancak geçici aidiyet bildiren sözcükler türetir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında iki ekin kalıplaşmasıyla oluşmuş sözcükler tespit edilmektedir:

dağdaki ‘kurt; domuz’

kündeki ‘hergünkü; günlük’ (Güzel 2019: 180)

3.2. İlgî Hâli Ekinden Sonraki Kullanımlarda

Tuva Türkçesinde bu kullanım bazı zamirlerde kalıplaşmıştır:

bistii ‘bizim, bizimki; bizim evimiz; biz’

(10) *Ol çoruk sen bistiinge kelbeyn barganında bolgan çüve.* (UHŞ, 81)

‘O iş sen bize (bizim eve/buraya) gelmediğin sırada oldu.’

silernii ‘sizin, sizinki; sizin eviniz, sizin orası’

(11) *Oorugnuñ aaldarınçe bar çıtkaş, silerniinge kire düşkenivis bo-dur.* (UHŞ, 105)

‘Otlaktaki obalara giderken size geliverdik.’

seenii ‘senin söylediğin, senin konuşman, senin sözün’

(12) *Seenii şın-dur.* (TSTY II, 795)

‘Seninki (senin söylediğin) doğru.’

Silernii ve *olarnu* zamirleri yine özel bir anlamda, ancak bir zarf olarak, *silernii-bile*, *olarnu-bile* şeklinde, ‘size göre’, ‘onlara göre’ anlamlarında kullanılır:

(13) *Tıva Ulus Respublika, olarnu-bile Tıva Arat Respublika be?* (AU, 8)

‘Tıva Halk Cumhuriyeti, onların değişiyile Tıva Arat Respublika mı?’

(14) *Çok. Bis – Tıvalar. Silernii-bile, Uygurlarnu-bile, Kazaktarnu-bile, Altaylarnu-bile alırga soyottar bis.* (AU, 70)

‘Hayır. Biz – Tıvalarız. Size göre, Uygurlara, Kazaklara, Altaylara göre Soyotlarız.’

Türkiye Türkçesinde de kişi zamirlerinin ilgi hâli eki+aitlik eki şeklindeki kullanımları özel anlamlar kazanmıştır:

benimki ‘(teklifsiz konuşmada) kadınların kocalarından, kocaların karılarından söz ederken kullandıkları söz; (alay yollu) yakın çevrede olan bir kimseden söz ederken kullanılan bir söz’ (e-GTS 26.10.2022)

seninki ‘(teklifsiz konuşmada) yanındakinin karısından veya kocasından söz ederken kullanılan söz; (alay yollu) yakın çevrede olan bir kimseden söz ederken kullanılan bir söz’ (e-GTS 26.10.2022)

onunki ‘(teklifsiz konuşmada) üçüncü kişinin karısından veya kocasından söz ederken kullanılan söz’ (e-GTS 26.10.2022)

bizimki ‘(teklifsiz konuşmada) kadınların kocalarından, kocaların karılarından söz ederken kullandıkları söz’, ‘(alay yollu) yakın çevremizde olan bir kimseden söz ederken kullanılan bir söz’ (e-GTS 26.10.2022)

sizinki ‘(alay yollu) yakın çevrede olan bir kimseden söz ederken kullanılan bir söz’ (e-GTS 26.10.2022)

3.3. Yer ve Zaman Bildiren Sözcüklerden Sonraki Kullanımlarda

Ekin zaman bildiren sözcüklerle kullanımı sözlükselleşme açısından her iki lehçede ve Eski Türkçede benzer bir görünüm sergiler. ET *bo künki* (> Tuv. *bögüngü*, TT *bugünkü*), ET, Tuv. *kışkı* (~TT *kışınki*) gibi bazıları Eski Türkçeden beri görülür ve bu sözcükler söz konusu lehçelerde işlek olarak kullanılır.

Tuva Türkçesinde aitlik ekli bazı zaman sözcükleri, Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında tam bir sıfat görünümündedir: *kejeeki çem* ‘akşam yemeği’, *kejeeki škola* ‘akşam okulu’, *kışkı dıştanılga* ‘kış tatili’, *çaygı dıştanılga* ‘yaz tatili’, *çaskı har* ‘bahar karı’ (TRS, 521) vb. Türkiye Türkçesinde ise bu yapılar, isim tamlaması kuruluşunda gerçekleşir. Bazıları ise Türkiye Türkçesinde {+IIk/+IUK} ekiyle karşılık bulur: *kışkı hep* ‘kışlık giysi’, *kışkı ajıldar* ‘kışlık işler’ (TRS, 280), *küskü tonnar* ‘güzlük elbiseler’ (TSTY II, 255) vb. ET’de *aykı* ‘aylık; her ay’ şeklinde sözlükselleşmiş olan sözcük ise Tuva Türkçesinde aitlik ekiyle görülmez; *aylık* şeklinde kullanılır (‘aylık; bir aylık; bir ay içinde (olan)’).

Tuva Türkçesinde aitlik eki almış *ırakki*, *çookku* gibi yer bildiren sözcükler de yine zaman bildiren sözcüklerde olduğu gibi kalıcı birer sıfat özelliği kazanmıştır. Bunlar Türkiye Türkçesine bağlama göre ‘uzaktaki’, ‘yakındaki’ şeklinde aktarılabileceği gibi sıklıkla ‘uzak’, ‘yakın’ anlamlarında kullanılırlar: *ırakki rayonnar/ırak rayonnar* ‘uzak rayonlar’ (TRS, 599).

Türkiye Türkçesinde ise eki taşıyan sözcükler sıfat görevinde anlık olarak kullanım sahasına çıkar; bunların bağlama göre gönderimi belirlidir: *akşamki yemek*, *akşamki görüşme* vb. Bunlar geçici ilişkilerdir ve belirli durumlara atıfta bulunurlar. Aynı durum yer adlarında da görülür. Türkiye Türkçesinde *içerideki* (~*içeriki*), *aşığı*, *yukariki*, *karşiki* sözcüklerinin sözlükte yer almayışı da bundan kaynaklanıyor olmalıdır. Tuva Türkçesinde ise söz konusu sözcükler genelleşmiş, birer sözlükbirim hâline gelmiştir. Bu sözcüklerin söz öbeklerindeki kullanımını göstermek daha açıklayıcı olacaktır: *iştiki* ‘iç, içeri, dahili’: *iştiki organnar* ‘iç organlar’, *iştiki hep* ‘iç giyim’, *iştiki politika* ‘iç politika’, *iştiki herekter* ‘iç işleri’, *iştiki delegey* ‘iç dünya (insanın iç dünyası)’, *iştiki aarıglar* ‘iç hastalıklar’ vb. (TRS, 211-212; TSTY I, 596)

Tuva Türkçesinde aitlik ekli bazı sözcüklerin yeni türetmeler için taban olarak kullanılabilmesi de bunların sözlükselleşme derecelerini gösterir: *çaskızı-* ‘bahar gibi olmak’ (< ças+kı+zı-), *soıgula-* ‘buzağı emdikten sonraki sütü sağlamak’ (*soı+gu+ la-*; bk. *soıgu III*).

Tuva Türkçesinde yer ve zaman adlarından sözlükselleşmiş diğer örnekler şu şekildedir: *aldıki* ~ *aldı* ‘alt, alttaki, aşağıdaki’ (< *aldı* ‘alt, aşağı’) (*aldı* biçimi daha işlektir); *aldı ka* ‘t’ alt kat’, *aldı erin* ‘alt dudak’, *aldı oran* ‘alt dünya, aşağı âlem’ (TSTY I, 116)

amgı ‘şimdiki; günümüzdeki, çağdaş, modern; bu(günkü)’ (< ET **am+tı* EDPT, 156); *amgı tehnika* ‘modern teknik’, *amgı delegey* ‘çağdaş dünya, günümüz dünyası’; *amgı şagda* ‘bu çağda, günümüzde’, *amgı üye* ‘şimdiki zaman’, *amgı çoğaalçılar* ‘çağdaş yazarlar’ (TSTY I, 122; TRS, 57; Palmbah 1955: 58)

amdu (~ *amdıki*, *amdıgı*) ‘deminki, az önceki, önceki, adı geçen, bahsedilen, o’ (< ET *amtu*, krş. *amgı*; krş. ET *amtiki* (*amtikilarniında* ‘şimdikilerinden’) Erdal 2004: 189; Tuv.’da *amdu* tabanı tek başına kullanılmazken Tuv. ağız. ve Tof.’da tanıklanır ESTuvY I, 107-108, 109); *amdu kıs* ‘az önceki kız’; *amdu aşak* ‘kocam, eşim’, *amdu bir*, *amdu kimy* ‘deminki kimse (adı hatırlanamayan kimse için)’, *amdu kiji* ‘kocam veya karım’, *amdu çaa* ‘yeni, şimdi, henüz’, *amdu çıl* ‘gelecek yıl, sonraki yıl’, *amdu çılın* ‘gelecek yıl(da)’ (TSTY I, 123-124; TRS, 57)

amdugular, amdıgular ‘(yüksek unvanlı kişi(ler) için ‘onlar’ demek yerine) saygıdeğer efendiler, beyefendiler, efendim’ (TSTY I, 124; TRS, 57) (krş. *amdu*)

amduzında ‘hâlâ, henüz’ (TSTY I, 124; TRS, 57) (krş. *amdu*)

amdıгаа (deer, çedir) ‘şimdiye kadar’ (TSTY I, 123; 57) (krş. *amdu*)

başkı ‘ilk, birinci; ön, öndeki; güneydeki, güney’; *başkı har* ‘ilk kar’, *başkı urug* ‘ilk çocuk’, *başkı kolun* ‘ön kolan’, *başkı sın* ‘güney yamaç’; *başkı nazın* ‘yeryüzündeki hayat; bu yaşam’ (TSTY I, 232-233)

burungu ‘önceki, eski, geçen, geçmiş; güney’ (< *burun* ‘eski, önceki (zaman)’; > *murnu* ‘ön’) (< Çağ. *burunğı/burunkı* ‘önceki, evvelki’ (Ünlü, 2013), Kıp. *burunğı/burunkı* ‘birinci, ilk’ KTS, 38); *burungu şag* ‘eski çağ’, *burungu hün* ‘(dünden) önceki gün’, *burungular* ‘atalar, ecdad’, *burungu çük* ‘güney’ (TSTY I, 318; TRS, 123)

murnuku ‘ön, öndeki; önceki’ (krş. *burungu*); *murnuku duguy* ‘ön teker’, *murnuku çıldarda* ‘önceki yıllarda’, *murnuku çüül* ‘başyazı’ (TSTY II, 382)

murnuu ‘ön, öndeki; güney’ (< *murnuku*); *murnuu ejik* ‘ön kapı’; *murnuu çük* ‘güney’; *murnuu-barın* ‘güneybatı’, *murnuu-çöön* ‘güneydoğu’ (TSTY II, 383)

daştıkı ‘dış, haricî’ (< *daştı* ‘dış, dışı’); *daştıkı ka’t* ‘dış kabuk’, *daştıkı hana* ‘dış duvar’, *daştıkı satıg* ‘dış ticaret’, *daştıkı politika* ‘dış politika’; *daştıkı hep* ‘üst giyim, dış giyim’, *daştıkı dil* ‘yabancı dil’, *daştıkı pasport* ‘uluslararası pasaport’, *daştıkıda* ‘yurtdışında’, *daştıkı kiji* ‘yabancı’ (TRS, 150), *daştıkı hevır* ‘dış görünüş’, *daştıkı herekter* ‘dış işleri’ (TSTY I, 405)

kuduku ‘alçak, düşük; alt, aşağı; ast, düşük rütbeli; düşük kaliteli, yetersiz; yavaş ilerleyen’ (< *kudu* -aynı anlamlarda-); *kuduku hanalar* ‘alt duvarlar’ (TSTY II, 216); *kuduku dujaaldıg kiji* ‘düşük rütbeli kişi’ (TSTY II, 216); *tudugnun kuduku tempileri* ‘inşaatın ağır ilerleyişi’ (TSTY II, 216); *kuduku çerge* ‘düşük derece, aşağı sınıf, alt sınıf’ (Palmbah 1955: 248)

soŋgu I ‘arka, arkadaki, arka tarafındaki, arka taraftaki, arka taraf; kuzey; son, sonuncu; ilk olmayan (eş)’; *soŋgu iye/ava* ‘üvey anne’, *soŋgu ada/aça* ‘üvey baba’, *soŋgu açi-üre* ‘nesil, soy sop, torunlar’, *soŋgu mörü/soŋgu çoruu* ‘son yolculuk (ölüm)’, *soŋgu dušta/soŋgu üyede* ‘gelecekte’, *soŋgu çük* ‘kuzey’; *soŋgu-barın* ‘kuzeybatı’, *soŋgu-çöön* ‘kuzeydoğu’ (TSTY II, 709, 710, 711)

soŋgu II ‘plasenta’ (TSTY II, 709-710)

soŋgu III ‘buzağı emdikten sonra inekten sağılan süt’ (> *soŋgu+la-* ‘söz konusu sütü sağmak’) (TSTY II, 710)

soŋguu (çılın) ‘sonraki yıl’ (TSTY II, 710)

soŋguzu (hün) ‘yarından sonraki gün’ (TSTY II, 710)

üstükü ‘yüksek, üst; yukarı; büyük’; *üstükü organnar* ‘üst makamlar, yüksek makamlar’, *üstükü şüügü (esk.)* ‘yüksek mahkeme’, *üstükü ka’t* ‘üst kat’, *üstükü klasstar* ‘üst sınıflar’ (TRS, 453)

üstüü ‘üst, yukarı’; *üstüü ka’t* ‘üst kat’, *üstüü oran* ‘yukarı dünya, üst âlem’ (TRS, 453). *Üstüü* ve yukarıda gösterilen *aldı* sözcükleri, Tuvaca özel yer adları kuruluşunda da çok işlektir (Tosun, 2021: 57).

Türkiye Türkçesinde aitlik ekli yer ve zaman sözcüklerinin kalıcı adlar oluşturduğu örnekler daha azdır. Önceki bölümde (2.1) gösterilen zaman sözcüklerinin Türkçe Sözlük’te yer bulduğu görülür ancak bunlar, ilgili zaman ifadesine aidiyet dışında özel bir anlam kazanmamışlardır. Ayrıca *yazınki*, *kışınki*, *güzünki/güzünkü* biçimlerine de Türkçe sözlükte yer verilmemiştir. Yer adlarından ise sözlükte yer bulanlar daha sınırlıdır. *Öteki* ve *beriki* sözcükleri sözlükte tespit edilir. *Öteki* sözcüğü yer bildirmenin dışında özel bir anlam kazanmıştır:

öteki ‘diğeri; öbür, diğer; mevcut kültürün içinde dışlanmış olan’

beriki ‘beride olan; beride olan şey veya kimse’ (e-GTS 26.10.2022); ‘diğeri, öbürü’ (e-KL 26.10.2022)

Türkiye Türkçesi ağızlarında şu biçimler tespit edilir:

içerki ‘akraba’, *ogaki* ‘ilki’, *ötekisi* ‘sağdıç’, *önkü* ‘ilk, önceki, birinci’, *sonku* ‘son, sonuncu, son çocuk’ (Güzel 2019: 180).

Eski Türkçede: *içreki* ‘içindeki; has, saraya mahsus’ (Tekin 2010: 142; Erdal 2004: 190); ‘önceki, eski, geçmiş’ anlamlarıyla *söki*, *ozakı*, *aşnuki* (Erdal 2004: 188).

3.4. Sıra Sayılarından Sonraki Kullanımlarda

Tuva Türkçesinde sıra sayılarından *birgi* ‘birinci’ sözcüğü; ‘ilk; önde gelen, öncü, en iyi; alt (kat)’ anlamlarını da taşır (TSTY I, 260). Türkiye Türkçesindeki *birinci* sözcüğüyle benzer anlamlar ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında *ön* ve *son* sözcüklerine doğrudan eklenen aitlik ekiyle oluşmuş *önkü* ‘ilk, önceki, birinci’ ve *sonku* ‘son, sonuncu’ sözcükleri, Tuva Türkçesinde aitlik ekinin sıra sayıları yapma fonksiyonuyla benzerlik gösterir.

4. Ekin Morfo-Sentaktik Özellikleri

Aitlik eki temelde eklendiği sözcükleri sıfat veya zamir görevli unsurlara dönüştürür. Bu yönüyle söz dizimini doğrudan etkileyen bir özelliğe sahiptir. Aitlik eki almış yer ve zaman adları, Türk dilinde ad soylu sözcüklerin genel karakterine uygun olarak cümlede farklı görevlerde kullanılabilir; isim çekim eklerini alarak sıfat görevinden çıkıp adlaşabilirler: TT *sonraki iş – sonrakini*; ET *yir üzekiniñ* ‘yeryüzündekilerin’ (Eraslan, 2012: 165) vb. Tuva Türkçesinde ise aitlik ekinin, sözcükleri özellikle sıfat olarak işaretlediğini; bu sözcüklerin sıfat görevlerinin güçlü olduğunu ve genellikle de bu şekilde kullanıldıklarını belirtmek gerekir. Sözlükselleşmiş bu tür örnekler önceki bölümde gösterilmiştir. Bununla birlikte sınırlı da olsa aitlik ekli sözcüklerin çekim ekleriyle kullanımları görülebilir: *aldığının* ‘alttakinin’ (TDS, 332, 341), *üstükünün* ‘üsttekinin’ (KK, 51), *murnukuzun* ‘öncekini’ (TTÇ, 89) vb. Bu tür kullanımlar çoğunlukla sözlükselleşmiş ögelere aittir:

(15) *Bömbürzektiñ/Bögüngüzün bodap organ.* (S, 60) ‘Dünya’nın/Bugününü düşündü.’

- (16) *Amgızından daartakızı artuk çaagay* (OO, 67) ‘Şimdiki(si)nden yarınki(si) daha güzel’
- (17) *Ta, kayı çurttuñ kılıp ündürgen çüvezi, daştıkıdan-na kiir söörtken...* (KK, 94) ‘Bilmem hangi ülkenin yaptığı şeydir, dışarıdan getirmiş...’
- (18) *İstikiniñ bolgaş daştıkınıñ darlalından bisti hostaaş, çaa tıvanıñ karaan ajıtkan bolgan.* (UHŞ, 105) ‘İç ve dış (içtekilerin ve dıştakilerin) baskılardan bizi kurtarıp, yeni Tuva’nın gözünü açtılar.’

Bu tür sınırlı kullanımlar göz önünde bulundurularak, Tuva Türkçesinde aitlik ekinden sonra çekim eklerinin gelişile ilgili şunlar söylenebilir:

Aitlik ekinin üzerine hâl ekleri gelebilir: *bögüngünüñ* ‘bugünkünün’ (DA, 144), *aldıgınıñ* ‘alttakinin’ (TDS, 332, 341), *daştıkıga* ‘dışarıya’ (KK, 79), *daştıkıdan* ‘dışarıdan’ (DEO, 167, KK, 94), *daştıkıje* ‘dışarıya’ (AU, 8), *daştıkınıñ* ‘dışarıdakinin, dışarıkinin’ (B, 4; UHŞ, 105), *iştikiniñ* ‘içerkidekinin, içerikinin’ (B, 4; UHŞ, 105; AT, 339) vb. Aitlik ekli bazı sözcüklerin Tuva Türkçesinde büzülme hadisesine bağlı olarak ikili varyantları bulunur: *aldıki ~ aldı, iştiki ~ iştii* vb. Çekim ekinin geldiği biçimler daha çok birinci varyantlardır. Büzülmeye uğramış biçimlerde kalıplaşma daha ileri düzeydedir.

Aitlik ekinden sonra iyelik eki (3. teklik kişi) ve ardından hâl ekleri gelebilir: *bögüngüzün* ‘bugünkü(sü)nü’ (DA, 144), *amgızından* ‘şimdiki(si)nden’ (OO, 67; DEO, 53), *murnukuzunga* ‘önceki(si)ne’ (ÇK, 21), *murnukuzu* ‘önceki(si)’ (TTÇ, 119).

Tuva Türkçesinde aitlik ekinden sonra çokluk ekinin kullanımına genellikle rastlanmaz ancak şu örnekler çokluk ekiyle kalıplaşmıştır: *amdıgılar, amdıgılar* ‘(yüksek unvanlı kişi(ler) için) saygıdeğer efendiler, beyefendiler, efendim’ (TSTY I, 124; TRS, 57), *mındaagılar* ‘saygıdeğer, muhterem, sayın’ (TSTY II, 388). Bu örneklerde çokluk ekinin kullanımı saygı bildirmektedir.

Aitlik ekinin, ilgi hâli ekiyle birlikte kullanımı (+NII+NUU), ismin tüm hâlleriyle çekime girebilir; kullanımı işlektir:

kuduktuu ‘kuyununki’ *kudukuunda* ‘kuyununkinde’
kudukuunuñ ‘kuyununkinin’ *kudukuundan* ‘kuyununkinden’
kudukuunga ‘kuyununkine’ *kudukuunçe* ‘kuyununkine’
kudukuun ‘kuyununkini’ (İshakov ve Pal’mbah 1961: 125)

Aynı ekin zamirlerle kullanımı da çekim eklerini alabilir: *bistiinge, silerniinge* vb.

İlgi hâli eki+aitlik eki yapısı, çokluk biçimdeki isimlerin üzerine gelebilir (*başkılarnu* ‘öğretmenlerinki’) ancak Tuva Türkçesinde bu yapı, üzerine çokluk ekini almaz (İshakov ve Pal’mbah 1961: 125; 221).

Türkiye Türkçesinde aitlik eki alan sözcükler çekim ekleriyle işlek olarak kullanılabilir, çokluk ekini de alabilirler: *evdekiler, evlerdekiler, evdekini, evdekinde, öğrencilerinkiler, sonrakini, akşamkine* vb. Zamirlerle: *sizinkiler, sizinkilere, sizinkini* vb. Ölçünlü Türkçede aitlik ekli sözcükler iyelik eki almaz ancak konuşma dili/halk

dilinde bu kullanım (3. teklik iyelik ekiyle) görülebilir: *ötekisi* ve ağızlardaki diğer biçimler için bk. 2.5.

Aitlik ekinden sonra hâl ekleri geldiğinde Türkiye Türkçesinde düzenli olarak zamir n'si ortaya çıkar (*ev+de+ki+n+de, sonra+ki+n+e*). Tuva Türkçesinde yalnızca ilgi hâli ekiyle kalıplaşmış biçimi hâl ekleriyle kullanıldığında zamir n'si görülür (*kuduk+tuu+n+da*).

Eski Türkçede aitlik eki almış sözcüklerden sonra hâl, çokluk ve iyelik ekleri gelebilir: *yir üzekiniñ* ‘yeryüzündekilerin’ (Eraslan 2012: 165), *bökünkiçä uzun* ‘bugün kadar uzun’ (Erdal 2004: 189), *xan üsküntekilerig* ‘han huzurundakileri’ (Eraslan 2012: 165), *öñtünkig* ‘doğudakini’ (Erdal 2004: 189), *kalıktakini* (Erdal 2004: 189), *öñräkilärniñdä* ‘öncekilerden’ (Erdal 2004: 189), *amtikälärniñda* ‘şimdikilerinden’ (Erdal 2004: 189), *ävdäkilärtin* ‘evdekilerden’ (Erdal 2004: 189), *(taştın) sıyardıñkılarka* ‘dışarıdakilere’ (Eraslan 2012: 165).

Eski Türkçede iyelik eki, aitlik ekinden önce veya sonra gelebilir ve bu ek 3. kişi dışında farklı kişilere de ait olabilir: *köñül+dä+ki+m+in* ‘the ones I have which are in the heart (gönlümdekini)’, *köñül+üm+dä+ki+ni* ‘the ones which are in the my heart (gönlümdekini)’ (Erdal 2004: 190).

Aitlik ekinin edatlarla kullanımı da Eski Türkçeden beri bazı özellikler gösterir. Aitlik eki almış sözcükler edat gruplarının isim unsuru durumunda olabilir: ET *öñräki täg* ‘önceki gibi’ (Erdal 2004: 189), Türkiye Türkçesi *önceki gibi*, Tuva Türkçesi *murnuku deg, murnuku ışkaş, şaandagı deg, şaandagı ışkaş, şagdagı deg* ‘önceki gibi’ vb.

Aitlik eki, edat grupları üzerinde kullanılabilir: Eski Türkçe *suw üzeki* ‘su üzerindeki’ (< *üze* ‘üzeri, üzerinde’), *ilkisizdin berüki* ‘ezeli olana ait, ezelden beri’ (< *berü* ‘beri’) (Gabain 2007, 47), *taştın sıñarkı ... içtin sıñarkı* ‘dış/harici iç/dahili’, *öñrädin bärüki* ‘eskiden beriki, *bo küntä öñdüki* ‘bugünden önceki’ (Erdal 2004:187-188); Türkiye Türkçesi *eskiden beriki, akşama kadarki* vb. Bu kullanımlarda aitlik eki, bütün bir söz öbeğine eklenmiş durumdadır (Deny 1941: 194). Bunlar cümlede yine sıfat görevinde olurlar veya çekim eklerini alarak adlaşabilirler: ET *taştın sıñardıñkılarka* ‘dışarıdakilere’ (Eraslan 2012: 165) vb. Tuva Türkçesinde bu kullanım tanımlanamamaktadır. Bu da ekin işlevliğinin Tuva Türkçesinde aslında daha sınırlı olduğuna ve daha çok aitlik ekiyle kalıplaşmış unsurların söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

Aitlik eki almış bazı sözcüklerin sentaktik açıdan bir diğer özelliği de tek başlarına kullanılamamalarıdır. Bu sözcükler, aitlik ekini alarak ancak söz öbekleri içinde varlık gösterirler. Eski Türkçede ve her iki lehçede de ‘taraf, yan, cihet, yön’ anlamlı sözcüklerin bu özelliği gösterdiği tespit edilmiştir:

Eski Türkçe *tört yıñakkı burxan[lar]* ‘Buddhas in the four directions (dört yöndeki Buddha’lar)’, *kedin yıñakkı sukavati atlıg yertinçü* ‘the world called Sukhāvātī, which is in the east (doğudaki, Sukhāvātī adındaki dünya)’, *taştın sıñardakılar* ‘dışarıdakiler’ (Erdal 2004: 189), *taştın sıñarkı ... içtin sıñarkı* ‘dış/harici iç/dahili’ (Erdal 2004: 187).

Tuva Türkçesinde *talakı* ‘taraf, taraftaki’ (< *tala* ‘taraf, yan, yön’) ve *çarıkı* ~ *çarıkkı* ‘taraftaki’ (< *çarık* ‘taraf, yan, yön’) sözcükleri bu özelliği gösterir: *oñ talakı* ‘sağ taraftaki’, *bir talakı (hol)* ‘bir taraftaki, bir tarafındaki, bir (kol)’, *bo talakı* ‘bu taraftaki’; *bir çarık(kı) (karak)* ‘bir taraftaki, bir (göz)’, *ajırgı çarık(kı)* ‘ata binilen (sağ) taraftaki’, *üstüü çarık(kı)* ‘üst taraf(taki), üst, üst kısımdaki’ vb.

Türkiye Türkçesinde de *taraf* ve *yan* sözcükleri benzer şekilde kullanılır: *o taraftaki, yan taraftaki; sağ taraftaki, öte yandaki, şu yandaki* vb. Bu sözcüklerin kullanımı Türkiye Türkçesinde bulunma hâliyle birlikte olmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *yan* ‘taraf’ sözcüğü, aitlik ekini doğrudan alabilir: (Kastamonu) *şu yanğı* ‘şu taraftaki’, *bu yanğı* ‘bu taraftaki’ (Acar 2012: 511). Standart Türkçede *yandaki* sözcüğünün tek kullanımı ile öbek kullanımı farklılık gösterir. Tek başına *yandaki*, harfiyen ‘bir şeyin yanında olan’ı ifade ederken *şu yandaki, bu yandaki* gibi kullanımlarda gösterilen yönü ifade eder. İkinci kullanımların yerini standart Türkçede *taraftaki* sözcüğü almış görünmektedir. Aynı durum *beriki* sözcüğü için de geçerlidir; sözcüğün tek ve öbek kullanımı farklılık gösterir. *Eskiden beriki* gibi kullanımlarda aitlik eki edat grubuna eklenir; ancak ‘öbürü, diğeri’ anlamında *beriki* sözcüğü tek başına sözlükselleşmiş olarak da bulunur.

Zaman anlamlı bazı sözcükler de yukarıda gösterilen biçimler gibi aitlik eki olarak tek başına kullanılmaz, söz öbeklerinde varlık gösterir. ‘Zaman’ sözcüğünün kendisi bu özelliği üç lehçede de gösterir: Eski Türkçe ... *ödki* ‘... zamanki, zamandaki’ (Eraslan 2012: 164); Türkiye Türkçesi (*her/o*) *zamanki* vb.; Tuva Türkçesi (*üyedegi* ‘zamanki’) *amğı üyedegi/am bo üyedegi* ‘şimdiki, bu zamanki’, *ol üyedegi* ‘o zamanki’ (TRS, 344). Türkiye Türkçesinde *bugünkü*, Tuva Türkçesinde *bögüngü* şeklindeki sözcük de aslında böyle bir kullanıma dayanır: ET *bo künki* ‘bugünkü’. ‘Gün’ sözcüğü (ET *kün* > Tuv. *hün*), Eski Türkçeden beri bu özelliği gösterir: *bir künki* ‘(bir güne ait, bir günlük)’ (Erdal, 2004: 188); Türkiye Türkçesi (*her/o/ertesi/ilk*) *günkü* vb.; Tuva Türkçesi *ol hüngü* ‘o günkü’ (DA, 178), *amğı hüngü* ‘bu günkü; şimdiki, günümüzdeki’ (OO, 66), *amğı bo hüngü* ‘bu günkü; şimdiki, günümüzdeki’ (H, 5) vb. Türkiye Türkçesinde bu özelliği gösteren diğer sözcükler şu şekildedir: (*geçen/bu/her vb.*) *ayki*, (*bu/geçen/o/her vb.*) *yilki*, (*geçen*) *yazki* (*krş. yazıncı*), (*geçen/bu/her vb.*) *seneki*. Yer ve zaman anlamlı olarak kullanılan *ileriki* sözcüğü de bu özelliği gösterir. Sözlüklerde yer almayan bu biçim, az önce sayılan sözcüklerden farklı olarak kendisinden önce bir niteleyici istemez, niteleyen olarak söz öbeklerinde kullanılır: *ileriki (yaşlar/yıllar/tarih/günler/sayfalar vb.)*.⁹

Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde ekin kullanımının ortaklaştığı bir yön, –ken < erken zarf-fiilinden sonra gelmesidir: *tugum koşulu turur arkänki üdtä; bodisatv arkänki üdtä* ‘at a time when (Buddha) was (still) a bodhisattva (Buddha hâlâ ‘bodhisattva’ olduğu zamanki)’, *täg-mäzkänki* ‘yetişmezkenki, ulaşmazkenki’ (Erdal 2004: 189); Türkiye Türkçesi *okurkenki, öğrenciykenki* vb. Türkiye Türkçesinde aitlik eki, başka zarf-fiil ekleriyle de kullanılır (-DiğİndAki vb.). Tuva Türkçesinde ise bu tür bir kullanım tanımlanmaz.

⁹ Türkiye Türkçesine ait örneklerin tespiti için Türkçe Ulusal Derlemi’nden (TUD) (Aksan vd. 2012) yararlanılmıştır.

5. Sonuç

Eski Türkçeden beri işlek olan {+KI} aitlik eki, Türk dilinin özel eklerinden biridir. Hem isim soylu kök ve gövdelere doğrudan eklenmesi hem de isim çekim eklerinden sonra kullanılması gibi özellikler, eke yapım eki ile çekim eki arasında bir özellik kazandırır. Bu çalışmada, kendine özgü kullanım özellikleriyle Türk dilinde öteden beri dikkatleri çeken söz konusu ekin Tuva Türkçesindeki durumu, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Buna göre ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

Tuva Türkçesinde aitlik eki ses uyumlarına girer ve buna bağlı olarak şu şekillere sahiptir: {+k1/+ki/+ku/+kü/+g1/+gi/+gu/+gü}. Eski Türkçede {+k1/ki/g1} varyantları bulunur. Türkiye Türkçesinde ise uyumlara girmez, tek şekillidir: {+ki}.

Aitlik eki yer ve zaman bildiren sözcüklerden sonra doğrudan gelebilir. Bu sözcüklerin kullanımları karşılaştırıldığında Tuva Türkçesindeki biçimlerin sözlükselleşme bakımından daha ileri derecede olduğu görülür. Türkiye Türkçesinde bu sözcükler anlık olarak kullanım sahasına çıkıp geçici ilişkiler kurarken Tuva Türkçesinde genelleşmişler, sözlükselleşme açısından daha ileri gitmişlerdir. Tuva Türkçesinde bu sözcükler kalıcı sıfatlar hâline gelmiştir. Türkiye Türkçesinde isim tamlaması kuruluşunda veya {+IIk/+IUK} ekiyle sağlanan kullanımlar Tuva Türkçesinde {+KI} ekiyle karşılık bulur. Bunda Tuva Türkçesinde {+LİK} ekinin işlek olmayışı da etkili olmalıdır.

Aitlik ekinin Eski Türkçeden beri görülen yaygın bir özelliği, bulunma hâli ekinden sonra da kullanılmasıdır. Çağdaş Türk lehçelerinde genel olarak işlek olan, Türkiye Türkçesinde çok işlek olan bu yapı, Tuva Türkçesinde işlek değildir, kalıplaşmış olarak bazı sözcüklerde görülür. Ancak bu kullanımla ilgili olarak Tuva Türkçesinde ilgili çekici bir durum ortaya çıkar; aitlik eki taşımayan bulunma hâli ekli bazı sözcükler, aitlik eki varmış gibi hareket eder. Bu durumun sebebi, Tuva Türkçesinde {+DAKI} yapısının, büzülme yoluyla {+DA} şekline gelmesi olabilir. İncelemede gösterilen Tuva Türkçesine ait bazı özel kullanımlar ve Tuva Türkçesine yakın lehçelerden Tofa Türkçesindeki biçimler bunu desteklemektedir.

Aitlik eki, ilgi hâli ekinden sonra da kullanılabilir. Eski Türkçede kullanımı tanımlanamayan bu yapı, Tuva Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde işlektir. Bu kullanım Tuva Türkçesinde kalıplaşarak birleşik yapı {+NII} ekini doğurmuştur. Aynı zamanda yeni bir gramerleşme örneği olan bu kullanım, Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında bazı farklılıklar gösterir. Bu kullanımların hepsi Türkiye Türkçesine {+nInki} şeklinde aktarılamaz. Tuva Türkçesinde ekin, ilgi hâli eki gibi görev yaptığı, aitlik ekinin görevinin/anlamının silikleştiği kullanımları görülür. Bu kullanım ise Çağatay Türkçesinden beri izlenebilen bir özelliktir.

Tuva Türkçesinde aitlik eki, başka eklerle birleşerek birleşik yapı ekler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri, yukarıda bahsedilen {+NII} ekidir. Bir diğeri de, Tuva Türkçesinde çok işlek olmayan, benzetme ve karşılaştırma bildiren tarz zarfları türeten {+GIIAştır/+GUIAştır} ekidir. Ek, kullanım özellikleri bakımından Eski Türkçe {+IAyU} ekine benzerliğiyle dikkat çeker.

Tuva Türkçesinde aitlik ekinin üstlendiği gramerlik fonksiyonlardan biri de, sıra sayısı kategorisini gerçekleştirmek olmuştur.

Aitlik eki almış sözcüklerin sentaktik kullanımları bakımından lehçeler arasında bazı farklılıklar görülür. Türkiye Türkçesinde bu sözcükler isim çekim ekleriyle adlaşmış olarak işlek şekilde kullanılırlar. Eski Türkçede de bu kullanımın örnekleri çoktur. Tuva Türkçesinde ise bu sözcükler, özellikle sıfat olarak işaretlenmiş olmalarına bağlı olarak genellikle bu görevleriyle kullanım sahasına çıkarlar. Bununla birlikte aitlik ekli sözcüklerin hâl ve iyelik eklerini almaları bakımından benzer kullanımlar tespit edilmiştir.

Aitlik eki alan ‘yan, taraf’ anlamlı sözcüklerin ve bazı zaman adlarının tek başlarına kullanılmayıp yalnızca söz öbeklerinde kullanım sahasına çıkması lehçeler arasında ortak özelliklerdendir.

Eski Türkçede ve Türkiye Türkçesinde aitlik ekinin bazı zarf-fiil eklerinden sonra da kullanıldığı görülür, Tuva Türkçesinde ise bu kullanım bulunmaz.

Tuva Türkçesinde aitlik ekinin sıra sayıları yapması, başka birleşik ekler meydana getirmiş olması, bulunma hâli ekiyle kullanımına dair özel durum, eki alan sözcüklerin özellikle sıfat olarak kalıplaşmış olması gibi özellikler Tuva Türkçesinde ekin kullanımıyla ilgili öne çıkan yönlerdir. Türkiye Türkçesinde ek, geçici ilişkiler kurmak üzere işlek olarak kullanılırken Tuva Türkçesinde daha çok kalıplaşmış olarak varlık göstermektedir.

Kısaltmalar

ET:	Eski Türkçe
Tuv.:	Tuva Türkçesi
TT:	Türkiye Türkçesi
Tuv.ağz.:	Tuva Türkçesi ağızları
Tof.:	Tofa Türkçesi

Kaynakça

- ACAR, Ergün (2012). *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AB: ORUS-OOL, S. M. (1993). *Alday- Buuçu, Tiva Ulustun Maadırlıg Tooldarı II*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- AKSAN, Y. et al. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- ALYILMAZ, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ALYILMAZ, Cengiz (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ANDERSON, Gregory David; Harrison, K. David (1999). *Tyvan*. München: LINCOM Europa.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2018). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007a). "Hakas Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (Edt. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ, 1085-1148.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007b). "Tuva Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (Edt. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ, 1149-1228.
- AT: SARIG-OOL, S. A. (1978). *Anğır-ooldun Tooçuzu*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.

- AU: SEGLEMEY, O. (1988). *Ançı Uğbalışkı*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- AYDIN, Erhan (2018). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- B: ONDAR, A. S. (2018). *Bijeeçi*. Kızıl: Tıvanın Y. Ş. Künzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BİRAY, Nergis; AYAN, Ekrem; KURMANGALIYEVA ERCİLASON, Güljanat (2018). *Çağdaş Kazak Türkçesi*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- ÇOŞKUN, Mustafa Volkan (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÇÇ: SAGAN-OOL, O. K. (1975). *Çogaaldar Çındızı II*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu (2020). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÇK: DARJAY, A. (1994). *Çurttaarın Küzezinze*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- DA: DARJAY, A. (2004). *Dülgeezinnig Ayan*. Kızıl: TR-nin Niiti Bolgaş Professional Ööredilge Yamızı.
- DELİCE, Hacı İbrahim (2000). "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi". *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 221-234.
- DEMİRCİ, Metin; DİNÇASLAN, Fatih (2015). "+ki Eki ve +DAki Yapısı Üzerine Bir İnceleme". *International Journal of Language Academy*, 3/4: 322-339.
- DENİZ YILMAZ, Özlem (2018). "Türkçede Adlık ikincil Temsil Etme Ulamı (+ki Şekli)". *Dil Araştırmaları*, 22: 47-62.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.
- DEO: KUULAR, N. (2002). *Düüşkünnerlig Eer-Dagır Oruktar*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- DİLEK, Figen Güner (2022). *Altay Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DS I: TDK. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DS III: TDK. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DS V: TDK. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DS VI: TDK. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ECKMANN, Janos (2012). *Çağatayca El kitabı (çev. Günay Karaağaç)*. İstanbul: Kesit.
- EDPT: CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- EKER, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASON, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- ERDEM, Mevlüt (2011). "Türkçede Yapım ve Çekim Eklerinin Özellikleri ve Sınırları". *Bilig*, 58: 71-90.
- ERDEM UÇAR, Filiz Meltem (2011). *Çağatay Türkçesinde İsim*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- ERĞİN, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERTANE BAYDAR, Arzu Sema; BAYDAR, Turgut (2004). "+ki Eki Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2: 31-48.
- ESTUVY I: TATARİNTSEV, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy Slovar Tuvinskovo Yazıka I*. Novosibirsk: Nauka.
- GABAIN, Annemarie von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÖKSEL, Aslı; KERSLAKE, Celia (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London-New York: Routledge.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004). "Türkçede Sıra Dışı Ekler Ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1267-1283.
- GÜNDOĞDU, Vildan Koçoğlu (2018). *Tuva Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜZEL, Ferdi (2019). *Türkiye Türkçesi Ağzılarında Yapım Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- H: DUUNGAR, M. (1996). *Hölegeler*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- HANSER, Oskar (2003). *Türkmençe Elkitabı*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İSHAKOV, F. G.; PAL'MBAH, A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskogo yazıkı - fonetika i morfologiya*. Moskva: İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı.
- İŞ: MONGUŞ, S. (2019). Duruyaalar. *İyi Şii*, (Haz.: Ş. A. Maati-ool), Kızıl: Tıvanın Gumanitarlıg Bolgaş Sotsial-Ekonomiktig Şinçilelder İnstitutıdu, 3-61.
- KK: DONGAK, E. (2010). *Kejik-Kıs*. Kızıl: Tıvanın Y. Ş. Künzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KTS: TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008). *Dıvânü Lügâti't-Türk Grameri-I İsim*. İstanbul: Bilgeoğuz.
- OO: HÖVENMEY, B. (1968). *Oktyabr'dan-Oktargayje*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- ÖNER, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZBEK, Emin Erdem (2022a). "Tuva Türkçesinde Benzerlik ve Tarz Bildiren Birleşik Yapılı Bir Ek: {+GİİAştır/+GUAştır}". *Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı* (Edt. H. Aydın; İ. Karahancı). İstanbul: Efe Akademi, 261-268.
- ÖZBEK, Emin Erdem (2022b). "Genel Türkçe {+daki} = Tuva Türkçesi {+da} yapısı üzerine / On the structure of general Turkic {+daki} = Tuvan {+da}". *The Sixth International Congress of Turkology. 19-21 Eylül 2022*. Varşova-Polonya. (Yayımlanma aşamasında)
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2007). "Özbek Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (Edt. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ, 291-354.
- PAL'MBAH, A. A. (1955). *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarye.
- S: SEREN-OO, V. (1973). *Sıgıt*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- SAT, Ş. Ç.; SALZINMAA, E. B. (1980). *Amgı Tıva literaturlug dil*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- ŞÇERBAK, A. M. (1977). *Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov (imya)*. Leningrad: Nauka.
- TDS: ÖZBEK, Emin Erdem (2016). *Tıva Destanlarının Söz Varlığı*. Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- TEKİN, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Talat (2020). *Tımyukuk Yazıtı*. Ankara: BilgeSu.
- TOSUN, İlker (2011). *Tıva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- TOSUN, İlker (2021). *Tıva Türkçesinde İsim Söz Yapımı*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- TRS: TENİŞEV, E. R. (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar*. Moskva: İzdatel'stvo "Sov'yetskaya Entsiklopediya".
- TSTY I: MONGUŞ, D. A. (2003). *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıkı I/Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı I*. Novosibirsk: Nauka.
- TSTY II: MONGUŞ, D. A. (2011). *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıkı II/Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı II*. Novosibirsk: Nauka.
- TTC: ÇADAMBA, L. (2003). *Toolçurgu Toju Çurtum*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- TTS: ARIKOĞLU, Ekrem; KUULAR, Klara (2003). *Tıva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TURAN, Zikri (2018). "Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları". *Türkbilig*, 35: 97-110.
- UHŞ: KENİN-LOPSAN, M. (1965). *Ulug Hemnin Şapkanı*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- ÜNLÜ, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- e-GTS = Türk Dil Kurumu (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 26.10.2022)
- e-KL = Kubbealtı Lugatı (2022). <http://lugatim.com/s/beriki/> (Erişim Tarihi: 26.10.2022).